

Jog és irodalom a ponyván. Népi jogtudat, jogismeret és jogi szocializáció a 19. század végén

DOMOKOS MARIANN

(néprajzkutató, jogász, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK NTI)

Law and literature in popular readings. Legal consciousness, legal knowledge and legal socialisation at the end of the 19th century.

The paper aims to highlight a barely known corpus, a group of sources of Hungarian popular education readings. By analysing the 'Histories, Songs' series of cheap prints, it examines how the emerging modern bourgeois state tried to promote the application and enforcement of law in a practical way, through legal education at the end of the 19th century.

Keywords: popular readings, law and literature, knowledge and opinion about law, legal consciousness, legal education

A joghoz való hozzájutás a modern jog hatékonyságának sarkalatos pontja, ennek megfelelően a jogismeret vélelme a jogbiztonság egyik alappillére.¹ Ennek ellenére csak kevés figyelem irányult az írott és íratlan jog összetett, sokfelé ágazó kapcsolatrendszerének kutatása során a jogszabályok tényleges érvényesülésének történeti aspektusaira, szűkebben a köznépi törvényismeretére, a jogtudatot meghatározó objektív és szubjektív tényezőkre, valamint a jogi ismeretszerzés lehetőségeire. A jog működésének hatásrendszerben való vizsgálatára, az elérendő jogi cél és a megvalósult társadalmi állapotok összehasonlító leírására-elemzésére elsősorban a jogszociológia hivatott, történeti dimenzióban azonban irodalom- és médiatörténeti, társadalomnéprajzi, különösen jogi néprajzi illetve jogi kultúrtörténeti kutatások számára is hasznos következtetésekkel szolgálhat az állampolgárok jogi edukációjára, az állami normák és jogintézmények laikus ismeretére valamint általában a szokásjognak az állami joghoz való viszonyára fókuszáló kérdéssel. Ebből a szemléleti alapállásból az alábbi dolgozat a 19. századi populáris olvasmányoknak a jogtudat-formálásban és a jogi ismeretterjesztésben betöltött szerepét kívánja hangsúlyozni néhány konkrét példán keresztül.

A jogi kultúra és az európai jogi gondolkodás szerves része az *ignorantia iuris non excusat* alapelve, a jogrendszer funkcionális működéséhez ugyanis elengedhetetlenül szükséges annak a tételnek az általános elfogadottsága, amely szerint a jog nem

* A tanulmány az NKFIH FK 19 132220 *Tagányi Károly (1858–1924) jogszokásgyűjtő programja és hagyatékának tudománytörténeti jelentősége* című pályázat támogatásával készült.

¹ E felfogás jogelméleti vonatkozása, hogy a megfelelő hivatalos módon való kihirdetés a jogszabály létrejöttének is feltétele, azaz a jog alapvető érvényességi kelléke (Vinnai 2012: 125). Azonban a formális, szabályszerű kihirdetéssel/közzététellel nem jár együtt automatikusan a jogi normák tényleges elterjedése és gyakorlati alkalmazása, amit a modern jogismeret és jogtudat-kutatások is alátámasztanak. A jogismeretre és a jogról alkotott véleményekre vonatkozó ún. KOL-vizsgálatokról (KOL = Knowledge and Opinion about Law) áttekintően ír Berl Kutchinsky (Kutchinsky 1979), az újabb hazai jogtudat-kutatások eredményeinek összegzését lásd: Fleck et al. 2017; H. Szilágyi 2018.

tudása nem mentesít a következmények, a felelősségre vonás alól. Az a kérdés, hogy mit tudunk a jogra vonatkozó ismeretszerzés folyamatairól mindig relevánsnak tekinthető, különösen élesen vetődik fel azonban bizonyos történelmi korszakokban, például amikor a jogi berendezkedés alapjaiban változik meg, de az információhoz való hozzáférésnek még az elvi lehetősége sem azonos valamennyi társadalmi réteg számára. Felmerülhet a kérdés, hogy milyen kísérleteket tett az állam például a polgári rend és a modern tömegkommunikáció kialakulásának kezdetén a kisvárosi lakosság, vagy a társadalom nagy részét kitevő, elzártabb vidéki agrárnépesség jogi nevelése érdekében. A társadalom normatív működését és a mindennapi életviszonyokat évszázadokon keresztül a törvények mellett legerőteljesebben a valláserkölcsi előírások, szokásjogi normák és a jogszokások határozták meg.² A rendi társadalomból a modern polgári társadalomba való átmenet a 19. század második felében alapvető változásokat hozott magával, nem csupán politika-, gazdaság- és társadalomtörténeti szempontból, de a jogrendszer, a jog érvényesülése és az egyéni jogtudat tekintetében is. Az 1848-as közjogi átalakulást követően különleges helyzetet eredményezett, hogy bár a jogalkotás egy gyökeresen új magánjogi rendszer kialakításába kezdett,³ a kodifikáció kényszerűen félbeszakadt, ennek okán pedig a rendi kor szokásjoga sok tekintetben még hosszú ideig tovább élt, a gyakorlatban számos vitás, megoldatlan jogesetet generálva.⁴

Jelen dolgozat elsődleges célja, hogy felhívja a figyelmet a jogi nevelés történetének kiaknázható forrásaira, konkrétan az állampolgári és jogi ismeretterjesztés, valamint a jogtudat alakításának egy viszonylag korai, sajátos, a nyomtatott írásbeliség médiumára építő propagandaeszközére és kommunikációs stratégiájára: az állam által támogatott és kontrollált népművelő ponyvákra.⁵ Másfelől az olcsó és tömegesen terjesztett, ponyvafüzetekben megjelent művek felmutatásával a „jog és irodalom” kapcsolódási pontjait vizsgáló kutatási irányzathoz is szeretne csatlakozni, tekintettel arra, hogy a fent említett populáris olvasmányok szerzői különböző irodalmi műfajok (többnyire verses és prózai fikciós elbeszélések, falusi történetek) felhasználásával kívánták a tömegek gondolkodására, műveltségére és mentalitására hatást gyakorolni.⁶ Az irodalmi szövegek iránti jogász érdeklődés jellemzően célorientált,

² A jog, a szokásjog és a jogszokás fogalmi elhatárolásához és történetiségéhez lásd Mezey 2009; Mezey 2022.

³ A rendi társadalomban szervesen összefonódott magyar közjog és magánjog 1848-as elméleti szétválasztásával az alanyi jogok rendszere és a magánjogi jogképesség többé már nem az egyén jogállásától függött, ettől fogva valamennyi magyar állampolgárra azonos magánjogi jogszabályok vonatkoztak. A sajátos történelmi viszonyok okán azonban a részletszabályokat rendezni hivatott, egységes magánjogi kódex kidolgozására csak később került sor (Horváth 2006: 53).

⁴ Homoki-Nagy Mária például egy 1841-től közel másfél évtizedig húzódó öröklési per iratanyagának tanulságai alapján mutatott rá arra, hogy az ősiség eltörlését követően sem lehetett figyelmen kívül hagyni a régi szokásjogi szabályokat és hogy a sokáig biztos pontnak tekintett jogintézmény megszüntetése a gyakorlatban súlyos anomáliákhoz vezetett. (Homoki-Nagy 2014).

⁵ Az írott jog médiatörténeti megközelítésű, populáris nyomtatványok felőli olvasatára a polgári házasság jogintézményének (1894. évi 31 tc.), valamint az 1892. évi valutareform bevezetése kapcsán tettem kísérleteket: Domokos 2021; Domokos 2023a.

⁶ A „jog és irodalom” mozgalom a jogi és irodalmi szövegek/szövegvilágok együttes olvasásából, egymás kontextusában való értelmezéséből indul ki. Kutatása az 1970-es években lendült fel, egyik első

pedagógiai ihletettséggű. Az irodalmi műveknek a formális jogi oktatásban való gyakorlati hasznáról, eszközjellegéről és edukatív aspektusairól könyvtárnyi irodalom áll rendelkezésre, a professzionális jogásképzésben gyakran alkalmazott szövegtörzspusz azonban szinte kizárólag a magas irodalom jól ismert, kanonikus darabjaira összpontosít.⁷ Ehhez hasonlóan az irodalomtörténeti indíttatású szövegelemzések is jellemzően a klasszikus irodalom kiemelt darabjaiból indulnak ki, amelyek jobb megértését várják a jogi szempontok érvényesítésétől.⁸ Érthető módon ezen törekvések mellett elhomályosulnak a laikusok jogismeretének és jogtudatának alakítására alkalmazott irodalom forrásai és történeti perspektívái,⁹ noha a köznép körében való jogi ismeretterjesztés igénye a 19. század közepe óta rendszeresen jelen van a társadalmi közbeszédben, a 20. század eleje óta pedig a jogi diskurzusokban is.¹⁰ Alföldy Ede járárbíró 1902-ben a következő jogpolitikai problémára hívta fel a jogalkotók és jogalkalmazók figyelmét: „Aki a jogszolgáltatás terén működik, annak a figyelmét alig kerülheti ki az a sajátságos körülmény, hogy az úgynevezett köznép jogiérzéke nem áll mindig összhangban az általános jogszabályokkal.”¹¹ Alföldy ebben az összefüggésben rávilágított az *ignorantia iuris non excusat* elv számonkérhetőségének problémájára, illetve kiemelte az állami szerepvállalás jelentőségét a jogi ismeretterjesztés terén.¹² Évtizedekkel később a népi jogéletkutatás egyik úttörő alakja, Papp László ugyanebben a szellemben hasonló gondolatot fogalmazott meg: „a helyes jogpolitikának bizonyos mértékben szinte lelkiismeretbeli kérdése kellene, hogy legyen a jogintézménynek és jogszabályok alapelemeinek, valamilyes vázának könnyen érthető módon való, állandó közlése, ha a szankciók alkalmazása független a tudástól és nemtudástól.”¹³ Papp a széles körű jogi ismeretterjesztés érdekében vetette fel (1940-ben) a *nép*

képviselője, a mozgalom megalapítójaként számontartott filozófus-jogászprofesszor, James Boyd White (White 1973). Az amerikai jogelmélet hatása alatt formálódó irányzat hazai recepciója az 1990-es évek óta körvonalazódik (Kiss 2008; H. Szilágyi 2010; Nagy T. 2010; Nagy T. 2015; Nagy T. 2018).

⁷ A jog és irodalom kapcsolatrendszerében rejlő lehetőségekről és a jogi felsőoktatásban játszott szerepéről lásd pl. Ward 1995, Rixer 2012.

⁸ Arany János munkáinak jogi szempontú vizsgálata számos, különböző tudományterületről érkező kutató figyelmét keltette fel (pl. Takáts 2007, Horváth 2011, Gelencsér 2014: 138–139; Bognár–Homoki–Nagy–Nagy 2017).

⁹ Kivételesen említhető Nagy Janka Teodóra dolgozata, amely a 19. századi jogi edukáció iskolai keretek között érvényesülő gyakorlatára hívta fel a figyelmet egy jogi ismeretterjesztő munka (Zsoldos 1842) valamint az ennek alapján szerkesztett kéziratosszerű töredék összeolvasásával. Dolgozatában textológiai érveket hozott annak igazolására, hogy a bemutatott kéziratosszerű forrás a mezőúri törvényről (1840. évi 9. tc.) szóló népszerűsítő jellegű munka alapján, azt katekizmuszerű módon feldolgozva, a jogszabály nehézkes szövegét leegyszerűsítve iskolai használatra készült (Nagy J. T. 1993). A polgári és jogi ismeretek nem jogásképzésre szakosodott iskolai oktatásáról áttekinthetően ír Kajtár 2000: 74–78.

¹⁰ Itt jegyzem meg, hogy Zsoldos Ignác említett könyvéről szóló egyik korabeli ismertetés anonim szerzője csak a népkönyvek és a népiskolák útján tartotta elképzelhetőnek, hogy a törvények „a nép életébe is átmenjenek.” U. 1842: 204.

¹¹ Alföldy 1902: 250.

¹² „A törvény nem tudásával senki sem védekezhetik. Ez tiszteletreméltó szabály, de kegyetlenné válik akkor, ha az állam nem nyújt alkalmat minden tagjának arra, hogy a törvényekkel megismerkedjék. Jó volna megfontolni, hogy történetek-e mulasztások ezen a téren és hogy miképpen kellene azokat orvosolni.” Alföldy 1902: 251.

¹³ Papp 1940: 408. Papp László népi jogéletkutatásban játszott szerepéről részletesen ír Bognár 2016: 96–125.

nyelvén megírt, olcsó kiadású tankönyv alkalmazásának, mint a jogi szocializáció hatékony eszközének lehetőségét.¹⁴ E felvetés azonban nem volt teljesen újszerű, hiszen már az 1880-as évektől kezdve (a korábbi, alkalmoszerű kísérletekhez képest) rendszeres és koncepciózus módon megvalósult, államilag szubvencionált gyakorlat volt a jogi és állampolgári ismeretek népszerűsítésének Papp által is említett, populáris olvasmányokon keresztüli útja. A treforti művelődéspolitikára számára ugyanis megfelelő stratégiának látszott a nagy tömegek számára befogadható formában, közérthető nyelven és stílusban íratott, nagyon olcsón (gyakran ingyen), hatalmas példányszámban terjesztett füzetes népművelő ponyvakiadványok előállítására, amelyek a köznépi számára immár anyagi és szellemi tekintetben is könnyen hozzáférhetőek voltak.¹⁵ A fentiekből kiindulva a dolgozat a továbbiakban egy a médiatörténet, az irodalomtörténet és a jogtörténet metszéspontjában álló különleges forrást (forráscsoportot) szeretne bemutatni a 19. század utolsó harmadából, amely a laikusok jogi műveltségének fontos, eddig azonban kevés figyelmet kapott közvetítő közege volt.

Didaxis és populáris olvasmányok: a népművelő ponyva

A 19. században a magyar paraszti művelődés gyökeres változásokon ment keresztül, amelynek egyik jellemzője volt, hogy a korábban dominánsan orális jellegű népi kultúra egyre jobban átalakult az alfabetizáció és a nyomtatott írásbeliség térnyerésének köszönhetően. A század végére lassan, de látványosan kezdtek beérni a magyar közoktatás polgári átalakítást célzó művelődéspolitikai folyamatok és a kötelező népoktatás bevezetésének (1868. évi 38. tc.) köszönhetően mind szélesebb társadalmi rétegek kapcsolódhattak be az olvasáskultúrába. A dualizmus kori művelődéspolitikára a tömegkommunikáció hatékony eszközét találta meg az ingyenesen szétosztott vagy nagyon olcsón, mindössze néhány krajcáros áron terjesztett füzetes kiadványokban.¹⁶ A kontrollált tartalmú, államilag támogatott kiadványok egyrészt az olvasóvá nevelés és ezzel összefüggésben a magyar írók és irodalom támogatását tűzték ki célul,¹⁷ másrészt az általános jellegű művelődéspolitikai szándékok mellett kiváló lehetőséget nyújtottak a kormányzati propaganda számára többek között gazdaságpolitikai törekvések, valamint az újonnan bevezetett jogszabályok és társadalmi intézmények népszerűsítésére is. A ponyvairodalom elkötelezett támogatója Trefort Ágoston válás- és közoktatásügyi miniszter volt, neki köszönhetően jöhetett létre neves írók bevonásával a P. Szathmáry Károly által szerkesztett *Jó könyvek a magyar nép számára*

¹⁴ „A népművelődési előadássorozatok időnként egy-egy, inkább általánosabb természetű kérdést beiktatnak ugyan programjukba, ez a megoldás azonban csekély értékű. Hogy mi volna a tökéletesebb mód és eszköz, elgondolkodtató kérdés. Talán a nép nyelvén megírt, olcsó kiadású tankönyv jelenthetné a hasznos megoldást.” Papp 1940: 408.

¹⁵ E gyakorlatról bővebben: Domokos 2023a: 141–154.

¹⁶ Pogány 1978: 314; Lengyel 1982: 41–41. Farkas 2019.

¹⁷ A korabeli közbeszédben a „jó” könyvek támogatása mellett gyakran ismételt érvként hangzott el a morális szempontból károsnak tekintett vásári ponyvák (pl. betyárok rablótetteiről szóló olvasmányok) leszorításának szükségessége. A ponyvák megnevesítését célzó törekvésekről áttekintést nyújt: Farkas 2019; Domokos 2023a: 143–151.

elnevezésű könyv-,¹⁸ majd a *Magyar Mesemondó* címen ismert ponyvasorozat.¹⁹ A *Jó könyvek* szerkesztését Trefort 1886-ban saját emberére, a népművelési szakember Ferenczy József-re²⁰ bízta, aki a hatékonyabb terjesztés érdekében a kiadványsorozatot a Révai testvérektől egy másik kiadóhoz, a népies kiadványairól ismert Méhner Vilmoshoz vitte, emellett pedig a korábbi szerkesztői koncepciót is átalakítva új, a célközönség kompetenciáit és elvárásait szem előtt tartó népművelő ponyvasorozatokat, a *Magyar Mesemondót* és ezzel párhuzamosan a *Históriák, Nótákat* indította útjukra.²¹

A *Históriák, Nóták* című ponyvasorozat és a köznépi jogi műveltsége

A populáris nyomtatványok, kalendáriumok és ponyvafüzetek – az utóbbi években örvendetes módon élénkült irodalomtörténeti és folklorisztikai érdeklődés ellenére – mindmáig a magyar kultúrakutatás módszertanilag lenézett olvasmányai közé tartoznak. Emiatt még a szerencsés módon fennmaradt szövegek nagy része is feltáratlan, így sajnálatos módon nem csupán egyes kiadványokat, de teljes korpuszokat is elkerült a kutatói figyelem. A dolgozat további részében egyetlen, kevésbé ismert szeriális szövegegyüttes, a *Históriák, Nóták* című ponyvasorozat jogi vonatkozásait vizsgálom meg abból a szempontból, hogy a jogi kultúra és a jogi ismeretterjesztés milyen lenyomatai őrződtek meg az egyes, állami kontroll alatt formálódott füzetes olvasmányokban.²² Az irodalomtörténész és néprajzkutató Pogány Péter a populáris kiadványok történetében korszakváltásként értékelte a Ferenczy József által szerkesztett és a kultuszterca által szubvencionált ponyvasorozatok, a *Magyar Mesemondó* és a *Históriák, Nóták* megjelenését.²³ Ennek fényében tanulságos hosszabban idézni Ferenczy József szerkesztői programjából: „Ismerem népünk tudatlanságát, korlátolt felfogását, tudományos, ipari, közjogi, közgazdasági s egyéb kérdésekben; ismerem naivságát, becsületes őszinteségét, hiszékenységét, pazarló természetét, politizáló hajlamát, úrhatnamságát; megfigyeltem néplélektani szempontból minden jó és rossz tulajdonait, s ezeket mind számba kell vennem a részére készülő olvasmányok összeválogatásánál, megíratásánál.”²⁴ Az 1886 nyarán egymással párhuzamosan induló, az erkölcsstelennek és károsnak tekintett vásári ponyvákhöz hasonló (terjedelem, tipográfia, papír, illusztráció, címadási gyakorlat stb.) formában, ám eltérő tartalommal kiállított két népművelő sorozat azonos koncepció mentén, neves szerzők közreműködésével jött létre és állt fenn egészen 1904-ig. Az olvasmányok a takarékos, józan életű, önművelő, békés természetű, családja iránt felelősséget vállaló, embertársai (különösen szülei) iránt tisztelettel viselkedő, jogait és kötelességeit ismerő, hazájához,

¹⁸ A kérdést Császtvay Tünde a professzionalizálódó irodalommal összefüggésben érintette (Császtvay 1997: 61–64; 2011: 601–604).

¹⁹ Lengyel 1982.

²⁰ Ferenczy József (1855–1928) író, irodalomtörténész, gyakorló pedagógus, az Országos Közoktatási Tanács, a vallás- és közoktatásügyi miniszter tanácsadó-véleményező szervének tisztségviselője.

²¹ A *Jó könyvek*... kiadásáról és konfliktusairól részletesen a kiadó vezetője, Révay Mór János, a két új sorozatról a szerkesztő számolt be: Révay 1920: I. 91–105, Ferenczy 1891.

²² A *Magyar Mesemondóról* és ikersorozatáról, a *Históriák, Nótákról* Lengyel András írt először (Lengyel 1982), a sorozatok propaganda-funkciójával és részletesen a *Históriák, Nótákkal* egy önálló tanulmány foglalkozik (Domokos 2023b).

²³ Pogány 1978: 318.

²⁴ Ferenczy 1891: 273.

uralkodójához lojális, törvénytisztelő állampolgár eszményképét közvetítették a potenciális olvasók számára, miközben meghatározott alapismereteket (többek között egészségügyi, gazdasági, jogi témákban) is megfogalmaztak és terjesztettek. A *Magyar Mesemondó* és a *Históriák, Nóták* közti különbség némiképp műfajilag,²⁵ de legfőképpen a terjedelem és az ár tekintetében mutatkozott meg: az előbbi egy íves, azaz 16 oldalas, 4 krajcáros füzeteket közölt, az utóbbi rövidebb, fél ív terjedelmű és két krajcárért árusított kiadványokat foglalt magában. A *Magyar Mesemondó*ban fennállása alatt 156 füzet, az olcsóbb és rövidebb *Históriák, Nóták*ban eddigi ismereteink szerint összesen 266 füzet jelent meg,²⁶ mindezek egyenként is jelentős, 20–40 ezer példányban kerültek forgalomba a hosszú 19. század utolsó évtizedeiben.²⁷ A *Jó könyvek...* támogatási gyakorlatát folytatva a kultuszminisztérium valamennyi füzetből sokezer példány vásárlására kötelezte magát, amelyeket aztán állami és egyházi intézményrendszerek útján (pl. a tanfelügyelőségeken keresztül, miniszteri utasításokban rögzített módon) ingyenes juttattak el a célközönség, a lakosság nagy részét kitevő, kulturális termékekkel kevésbé ellátott társadalmi rétegek számára. A kultuszminiszter Trefort Ágoston, majd hivatali utódja Csáky Albin fő célja a népművelő ponyvákkal a köznép által elérhető és kedvelt, ám erkölcsstelennek tekintett rossz ponyvakiadványok hasznos és szórakoztató olvasmányokkal való kiszorítása volt. Az ellenőrzött tartalmú, esztétikailag és politikailag megfelelő irányú ponyvafüzetek azonban ezen túl határozott propagandacélokat is szolgáltak. Ehelyütt nincs lehetőség a sorozatban feldolgozott témák részletes ismertetésére, annyit azonban megállapíthatunk, hogy a füzetekből kirajzolódó változatos tárgykör egyszerre jelzi a vidéki társadalom (felülről látszódó) problémáit, illetve az ezek leküzdésére törő hivatalos gazdaság- és művelődéspolitikai szándékokat.²⁸ Lengyel András a Méhner Vilmos által kiadott népművelő ponyvanyomtatványok csoportosítására a következő tematikus rendszert

²⁵ A *Históriák, Nóták* nagyobb hangsúlyt fektetett a hagyományos dalkultúra megreformálására, ennek érdekében a sorozat mintegy 10%-a (cca. két tucat füzet) műdalokat közölt. A szerkesztő a köznépi ízlésnemesítés szándéka mögötti elgondolásról a következőképpen vallott: „[...] mivel ismerem sok-sok dalaik trágár tartalmát, arra is gondolnom kellett, hogy jó nótákat adjak nekik...” Ferenczy 1891: 210.

²⁶ Lengyel 1982: 42–45. A *Históriák, Nóták* egyes füzeteinek teljes címleírását lásd Domokos 2023b függelékében.

²⁷ A példányadatokról lásd pl. Ferenczy 1891: 211. Pulszky Ferenc az Akadémia egyik ülésén nyolc évvel a sorozatok megindítása után 8 millió forgalomban lévő példányról szólt (*Budapesti Hírlap* 1895. január 29. XV., 29., 10).

²⁸ A sorozat az egészségügyi, tudományos, közjogi, pénzügyi, gazdasági és ipari ismeretek terjesztése mellett általános erkölcsi elveket hangsúlyozott, különösen a család és a munka vonatkozásában és több irányban igyekezett érzékenyíteni a társadalmat (pl. a vallási türelem vagy az állat- és természetvédelem irányában is). Számos füzet irányul a babonáság, a kuruzslás (pl. [Ferenczy József]: *Mit beszélt a Jövendőmondó? Okos embernek való elbeszélés*) az alkoholizmus, a kártyaszennyvedély ellen (Igazmondó Ambrus diák [Pósa Lajos]: *„Csak egy kortyot!” Tanulságos történet*; Murányi Sándor: *Kenderesi Gábor szomorú esete, vagy az ördögök itala. Tanulságos igaz történet a magyar nép számára*) vagy az olyan súlyos társadalmi-népességpolitikai problémák megoldására, mint az egykézés, a magzatelhajtás, a nagy gyermekhalandóság vagy a kivándorlás (Gabányi Árpád: *Az angyalcsináló vagy Hogyan lett Kádár Julis falu bolondja*; Kulcsár József: *Szózat a magyar néphez; Miért pusztul a magyar nép? vagy Milyen legyen a gyermekápolás. Egy öreg doktor jó tanácsai a magyar népnek*; Szabó Tamás: *Mi van a tenger alatt?*). Az olvasmányok ezek mellett fontos aktuálpolitikai kérdésekre is reflektáltak, erőteljesen van jelen a szövegekben az 1890-es évektől az agrárszocializmus és az aratósztrájkok problémája is (Fülöp Áron: *A szocialista szűrszabó*; Varsányi Gyula: *Az aratás. Elbeszélés*; Brankovics György: *Márton remete* stb.)

alakította ki: 1. a műdalokat közzé tevő füzetek funkciója az ízlésnemesítés és a szépirodalom fogyasztásának előkészítése volt 2. a felvilágosító, ismeretterjesztő alkotások a korszerű egészségügyi és gazdálkodás ismeretek népszerűsítése érdekében íródtak 3. több ponyvafüzet szerzője kísérletezett az irodalmi és a történelmi tudat átalakításával, 4. az állampolgárrá nevelés jegyében készült művek pedig a társadalmi szabályok és intézmények fontosságát hangsúlyozták.²⁹ Ezen utolsóként említett témakörön belül szeretném néhány példával szemléltetni a 19. század végi jogi ismeretterjesztés és jogi szocializáció ponyvai útját, amelyek általánosságban a jogi attitűd, a joghoz való viszonyulás alakítását és konkrét közjogi és magánjogi ismeretek, valamint az újonnan bevezetett társadalmi intézményekre és szabályokra vonatkozó információk átadását célozták.

Jogtudat, jogi attitűd, törvénytisztelet

A *Históriák, Nóták* elnevezésű ponyvasorozat számos darabja jeleníti meg a jogilag és államilag elvárt társadalmi viselkedést többnyire olyan fiktív, de a hitelesség igényével fellépő realista elbeszéléseken keresztül, amelyek jellemzően egy speciális vidéki társadalmi közegben az élő gyakorlat és a hatósági normák valamely konfliktusát ábrázolják.³⁰ Több ponyvafüzetben hangsúlyosan jelennek meg a jogszabályismeret, a normatudás és a törvénytisztelet kérdései, valamint ezek erkölcsi, társadalmi és jogi aspektusai. Ennek egyik példája *A törvénytudó Dániel históriája* című anonim elbeszélés, amely 1890-ben jelent meg a sorozat 99. számú darabjaként.³¹ A történet szerzője a sorozat szerkesztője, Ferenczy József, aki „egy egyszerű falusi paraszt ember”, az okos, becsületes és szerény Könyves Fonyó Dániel történetén keresztül ábrázolta az ideális, törvénytisztelő állampolgárt, aki mindig megteszi kötelességeit, de sohasem hagyja veszni a jogait. A cselekmény alapszituációja szerint a faluban éppen követválasztás zajlik, a lakosság pedig zúgolódik a magas adók miatt a hatalom ellen.³² A rebellis szólamok ellentétjeként hangzik el az olvasmány nagy részét kitevő monológ a másodlagos narrátor, Fonyó Dániel szájából. Fonyó a falusi társadalom józan gondolkodású, olvasott tagjaként az adózás és az adófizetés hasznáról és közpolitikai vonatkozásairól, a törvény előtti egyenlőségről, a jogok és kötelezettségek összefüggéseiről értekezik a falubelieknek.³³ Azáltal, hogy az utak, hidak, iskolák, kisdédóvók

²⁹ Lengyel 1982: 48.

³⁰ Itt jegyzem meg, hogy a sorozati címbe emelt és sok füzet alcímében is szereplő *história* kifejezés a paraszti kultúrában általában valamilyen megtörtént (legalábbis annak vélt), megrendítő, fontos eseményről szóló híradást jelent. Vö. Takács 1958.

³¹ A mű füzetben közölt címe a címlapon feltüntetethez képest kissé eltérő helyesírással szerepel [Ferenczy] 1890. A kiadás éve a sorozat legtöbb kiadványán nincs jelölve, azokat a sorozati szám és a korabeli recenziók alapján állapítottam meg (Vö. Domokos 2023b).

³² „Szidták nagy zajongva a kormányt, az országgyűlést, az urakat, a kik mind csak új adókon törtek a fejüket, hogy a népet sanyargassák.” [Ferenczy] 1890: 3.

³³ „Látják kigyelmetek – így kezdett szólni – mind azt kiabálja: éljen a haza, de arra egyik sem gondol, hogy miből éljen. Tele torokkal azt lármázzák: éljen az egyenlőség, de azért az öreg Ábrahámot valamennyi megöklözné, ha itt volna [...] Azelőtt a parasztnak nem voltak csak kötelességei, ma pedig olyan jogai vannak, mint akármelyik úrnak. Beleszólása van minden közügybe, papot, tanítót, bírót, jegyzőt választhat, követet küldhet az országgyűlésbe a hol a törvényeket készítik. Több joga van ma az utolsó falusi parasztnak, mint azelőtt a városi úrnak volt.” uo. 3.

vagy a honvédő és rendfenntartó intézmények haszna mellett rávilágít mindezek költségoldalára is, a történetnek az a végső konklúziója, hogy a több jog több kötelességgel is jár. Az állampolgári kötelességek között pedig az elbeszélés érvelése szerint a legelső helyen a törvénytisztelet áll, ugyanis ez képezi alapját „a társadalmi és állami rendnek”.³⁴

Alkotmányjogi alapvetés, követválasztás, jogalkotás

Az állami berendezkedés jogi alapjait, az államformát, a jogalkotás folyamatát és a választási rendszer bemutatását vállalta magára a sorozat egy másik olvasmánya. Az *Éljen a haza! Minden igaz magyar embernek való beszéd* című prózai elbeszélés „egy garabonciás diák” álnévű szerzőtől jelent meg szintén 1890-ben a népművelő ponyvasorozat részeként.³⁵ A kerettörténetet ebben az esetben is egy felfokozott hangulatú, ezúttal tragikus kimenetelű képviselőválasztás adja. A falusi történet³⁶ szerint a csapófalvi kocsmában összeverekednek a tivornyázó jelöltek, melynek következtében sokan megsérülnek, egy legény életét veszti. Nagy per kerekedik az ügyből, a büntetőtárgyalás során pedig a törvényszéki elnök az elemi alkotmányjogi kérdésekről, az állami berendezkedésről, a dualista államszervezet mibenlétéről és a jogalkotás folyamatáról oktatja ki a jelenlévőket.³⁷ A jogi ismeretek átadása mellett az olvasmány erkölcsi példázattal is szolgál, a narrátor expressis verbis felhívja a figyelmet arra, hogy „a tisztességes magyar honpolgár azért választja meg a képviselőjét, hogy a hazájának használjon vele [...] mert igaz magyar ember a hazáját szereti és nem rontja meg ilyen csúnya viselettel.”³⁸ A történet szerint a törvényszék végül harminc verekedőt csukatott be, ehelyütt is hangsúlyozva, hogy „a törvény előtt minden magyar polgár egyenlő.”

Büntetőjog, pénzhamisítás, pénzrendszer működése

Egy pénzhamisításba keveredett főhősről szóló történet elmesélésével nem csupán közjogi, tételes büntetőjogi ismereteket, de ennek kapcsán pénzügyi alapismereteket is közvetített a *Bognár Miska esete. Vagyis: Mire való a pénz a magyar embernek?* címen 1888-ban megjelent elbeszélés.³⁹ Kenedi Géza, az ismert ügyvéd és

³⁴ „Első kötelessége minden tisztességes állampolgárnak a törvények tiszteletben tartása [...] A törvények tisztelete alapját képezi a társadalmi és állami rendnek, maguk a törvényhozók is engedelmisséggel tartoznak a törvénynek, sőt még a koronás király is arra kötelezi magát, hogy mind megtartja a törvényt, mind pedig minden alattvalójával megtartatja.” uo. 6–7.

³⁵ Garabonciás diák [Szokoly Viktor?] 1890. (Az OSZK munkatársai Szokoly Viktornak tulajdonítják a mű szerzőségét, ezt látszik alátámasztani, hogy a Garabonciás diák álnevet Gulyás Pál szerint használta a jogász végzettségű Szokoly. Gulyás 1956: 636).

³⁶ A *falusi történet* kifejezés amellett, hogy a cselekmény helyszínére utal, egy speciális, irodalmi műfajt is jelöl, amelynek jellegzetességét a valósághoz való viszonya, a kortárs paraszti létforma konfliktusainak reális ábrázolásmódja és sajátosan kritikus társadalomszemlélete adja. A műfaj magyar recepciójáról lásd: Hansági 2022: 217–297.

³⁷ „Látom már, hogy kendtek csak esznek-isznak a képviselőválasztás alatt, meg napi díjakat akarnak zsebrevágni. De azt nem tudják, hogy mire való a képviselőválasztás, meg hogy miből áll az ország, amiért kendtek egymást fejbe verik.” uo. 5.

³⁸ uo. 7.

³⁹ Vizsgálóbíró [Kenedi Géza] 1888.

hírlapíró álnéven publikált története Szentmihályon játszódik, fő mondanivalója a vizsgálóbírónak a lefűlt pénzhamisítóval folytatott dialógusából bontakozik ki. A bíró a tárgyalás során a Csemegi-kódex rendelkezéseivel összhangban a pénzhamisításért járó büntetési tételeket ismerteti,⁴⁰ magyarázata azonban nem korlátozódik a jogi kioktatásra, azt ugyanis valódi népművelő szándéktól vezérelve, pedagógiai szempontokat is figyelembe véve tágabb keretek közé illesztette. A hatóság képviselője többek között azt is elmagyarázza a tudatlan, de egyébként becsületos Bognárnak, hogy hányféle és milyen címletű pénz van forgalomban az országban (*aprópénz, arany- és az ezüst-pénz, papíros-pénz*), melyiket miről lehet felismerni és a bankók mögött milyen fedezet áll, ezáltal nem csak azt képes megértetni főhősével, hogy bűncselekményt követ el az, aki felhatalmazás nélkül bankót nyomtat, hanem azt is, hogy *miért* veszélyeztet gazdasági-társadalmi érdekeket a pénzhamisítás bűncselekménye.⁴¹ E történetben is megfogalmazódik a konkrét pénzügyi-jogi ismereteken túlmutató általánosabb morális tanulság. A ponyvaolvasmány munkaerkölcsre vonatkozó konklúziója szerint ugyanis „a ki sok pénzt akar szerezni [...], dolgozzék érte becsülettel.”⁴²

Pereskedési hajlam, ősiség és öröklési jog

Köztudott, hogy a magyar jogi kultúrát nagyon erős pereskedési hajlam jellemzi.⁴³ A magyar nép „perlekedési viselkedéséről”, „pörlekedési mániájáról” a kiegyezést követő évek politikai közbeszédében gyakran cikkeztek, különösen a bizonytalan jogi körülményekkel és az alsóbb fokú bíróságok körüli rendezetlen állapotokkal összefüggésben.⁴⁴ A ponyvasorozat negyedik darabja *A perlekedő atyafiak* című 1886-ban megjelent verses elbeszélés ugyancsak erre a problémára reflektál. A mű joggyakorlott szerzője, Dömötör Pál⁴⁵ – feltehetőleg szakmai tapasztalatai által intencionálva – a hiábavaló és oktalan pereskedés káros következményeit mutatja be egy öröklési per tanulságos ismertetésének segítségével.⁴⁶

⁴⁰ „A büntető törvény azt, a ki a pénzt hamisítja, egészen 10 esztendeig tartó fegyházzal is fenyíti [...] Szerencséje kendnek Miska, hogy nem lett kész az a bankó! A törvény azt is bünteti, a ki a hamis pénzt, a mit mástól igazi helyett kapott, mikor látja, hogy hamis, mégis tovább adja. Erre is súlyos büntetés van, egész 3 esztendeig.” uo. 7. Vö. 1878. évi V. törvény cikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről, 203–212. §.

⁴¹ A pénzhamisító főszereplő eleinte nem értette, hogy miben áll a papírpénz értéke, és így tettének súlyával sem volt tisztában. A történet végére azonban a tanulságot maga fogalmazta meg: „A bankót sem adják ingyen, látom, mert az, a ki nyomtatja az is megfizeti aranyban, ezüstben, amit ígér e bankó hasán.” uo. 8.

⁴² Vizsgálóbíró [Kenedi Géza] 1888: 7.

⁴³ Pl. Kulcsár 1997: 148; Visegrády 1997: 129; Visegrády 2019: 171. A pereskedési hajlam dokumentálására Magyarországon az 1970-es években történtek az első jogszociológiai kísérletek: Kulcsár 1982: 196–229.

⁴⁴ N. N. Országgyűlés. A főrendiház ülése május 2-án. *Szegedi Híradó* 1870, 12, 45. [1.] Tóth 1872: 37.

⁴⁵ Dömötör Pál (1844–1920), a neves bácskai jogászdinasztia tagja, költő és műfordító Baján végezte középfokú tanulmányait (csakúgy mint a sorozatszerkesztő, Ferenczy József is), később ügyvédként majd járásbíróként tevékenykedett (Szinyei 1893: 1060–106.), elsősorban a szerb nép- és műköltészet fordítójaként vált ismertté (Veselinović Sulc 1982: 122–131).

⁴⁶ [Dömötör Pál] 1886.

„Édes atyámfia! fogadd a tanácsot:
Soh'se perlekedjél, ha nincs igazságod.
Ámde az igazság nemcsak szóban, tettben:
Hanem írva is van a törvénykönyvekben [...]"

E sorokkal kezdődik Dömötör elbeszélő költeménye, melyben amellet sorakoztat fel érveket, hogy megfelelő tájékozottsággal és jogismerettel elkerülhető a hosszadalmas, súlyos anyagi és erkölcsi károkat okozó pereskedés. A *megettörtént igaz história* alcímmel ellátott történet egy létező bácskai településen, Kis-Csávolyban (ma Baja része) játszódik, főhőse a nagybátyja örökségéért pereskedő Rutaki János. A történetben szereplő pernek – azon túl, hogy felfogható egy jogi attitűd kritikájaként – magánjogi referenciái is vannak, ugyanis a szerző konkrét öröklési jogi szabályokkal, illetve azok nem tudásával illusztrálja e pereskedés hiábavalóságát. A magyar öröklési jog sajátos, nagy hagyománnyal rendelkező vonása az, hogy törvényes öröklés esetén jelentőséget tulajdonít a vagyon eredetének, a versből kiolvasható jogi tényállás is erre a megkülönböztetésre vezethető vissza. A történet alapproblémája abból ered, hogy Rutaki János nagybátyja 1848 előtt hunyt el, öröksége végrendeleti úton az egyik testvérére, Józsefre szállt. Ugyanakkor az örökhagyó másik testvére, Rutaki apja az örökségért nem tett lépéseket, fia azonban mégis igényt tartana az ősi juss felére. Végső soron az ősiség eltörlésével megváltozott öröklési jogi szabályok (pontosabban e szabályok ismeretének hiánya) adják a cselekmény fő konfliktusát, az ősiségi nyílt parancs rendelkezései szerint ugyanis csak meghatározott ideig lehetett volna érvényesíteni a műben is felmerülő öröklési igényeket.⁴⁷ Bár a vers szerint Rutkaiék a jogvesztő határidőt elmulasztották, még a jogi szakismeretekkel rendelkezők sem tudták lebeszélni a főhőst a vélt jussa iránti pereskedésről:

„...Hiába mondotta volt az a jó ember,
Hogy kár a tintáér', stempliér', mert nem nyer
Hogy a jus elveszett örökre, végképpen,
Mert még ezernyolcszázötvenhárom- s négyben
Kellett vón' keresni, mint a törvény írja:
Senki azt fejből kiverni nem bírja.”⁴⁸

A perlekedő atyafi így hiába jár törvényszéktől a királyi tábláig és a Kúriáig, a pert végül elveszíti, miközben szinte teljes romlásba taszítja családját. Az elbeszélő költemény azonban egy mesei fordulattal mégiscsak szerencsés véget ér, a pernyertes egyszerűen csak beállít unokaöccséhez és megkéri Rutaki János lányát unokája számára, jegyajándékként pedig felajánlja a per tárgyát, az elvesztett örökrészt:

⁴⁷ Az 1852. november 29-én kelt ősiségi pátens értelmében „1853. május 1-jétől kezdve az öröklött (ősi) és szerzett vagyon közti különbség a rendelkezési jogra s törvényes örökösödésre befolyással nem bír.” A korábbi öröklési igényekre vonatkozó pereket ennek értelmében legkésőbb az OPTK (Osztrák Polgári Törvénykönyv) behozatalától számított egy éven belül, 1854. május 1. előtt kellett megkezdeni (Tóth 1854: 38–39.)

⁴⁸ [Dömötör Pál] 1886: 4. Kiemelés D. M.

„Oda lépett s mondá: »János öcsém, im, lásd:
A mit ugy kivántál, elhoztam az írást.
Vagyonom feléről, – de mégis nem neked,
Vegye át azt tőlem egyetlen gyermeked.
Te neked nem adom, mert te azt elvernéd,
No nem a korcsmában, hanem elperelnéd,
Perlekednél rajta, ha nem éppen másért:
Árgyus királylial a tündérországért [...]”⁴⁹

Ugyancsak a magyar ember perlekedő hajlamát példázza a sorozat egy másik, 1895-ben közölt, szerzőségét tekintve is különleges darabja. A szerkesztő Ferenczy József írta a *Kinek füttyölt a fülemile? Mulatságos história* című olvasmányt Arany János ismert, nemzetközi vándoranekdótán alapuló *A fülemile* című (1854) verse nyomán.⁵⁰ A ponyvafüzet Arany költeményét nem eredeti formájában, hanem prózában elmesélve közli egy rövid, az irodalmi ismeretterjesztés jegyében fogalmazott bevezető és a történet tanulságát részletesen magyarázó, terjedelmes kommentár kíséretében.⁵¹ Ferenczy szerint az általa kiemelten kezelt *fülemile história* a magyar ember karakterét, szívét, lelkét, gondolkodását tükrözi vissza, mint mondja „az apellálás vérében van a magyar embernek” és „keresi a jussát ott is, a hol nincs.”⁵² Hosszasan taglalja a perkesdéssel járó erkölcsi és anyagi károkat, valamint a bosszúból indított és a becsületstérségi perek értelmetlenségét és elkerülhetőségét mindezek mellett pedig a jogviták békés úton való rendezését ajánlja olvasói figyelmébe.

Magánjogi jogügyletek alaki érvényessége, állampolgári kötelezettségek

1890-ben jelent meg ismeretlen szerzőtől *A bölcs bíró, vagy a ki beveszi a jótanácsot, megment sok költséget, fáradtságot* című, illusztrált, nyolc oldalas ponyvafüzet.⁵³ A prózában írt elbeszélés főszereplője Sikátor község „egyszerű földműves polgára,” a falu legnépszerűbb és legbecsületesebb embere, Erdősi János. A didaktikus történet szerint Erdősit a közössége bírónak választja, az olvasmány a falusiak bíró elé került ügyes bajos panaszainak jogi értelmezését és megoldásait tárgyalja. A ponyvafüzet összesen tíz, a 19. század végi falusi társadalomban gyakran előforduló közjogi és magánjogi jogesetet mutat be. Ezek egy része a lakosság többségét érintő állampolgári kötelezettségekre hoz példát, más részük a földadásvétellel, örökléssel, végrendelekkel járó jogi problémákat vet fel. Az elbeszélés szerint többen a tankötelezettség

⁴⁹ uo. 7.

⁵⁰ Vö. Horváth 2011: 28.

⁵¹ „Arany János a magyar nemzet nagy költője, ékes rigmusokban megírta a fülemile históriáját, hadd mondjam én el itt folyó beszédben ezt a mulatságos esetet, mert a nagy költők munkáival is úgy vagyunk mint a szentirással, apró pénzre váltva kell forgalomba hozni a nép között, hogy minél többen okuljanak belőle. A tudósok munkáinak, a költők iratainak is az a céljuk, hogy forogjanak a nép között, ne pedig a szekrénybe zárva őriztessenek.” [Ferenczy József] 1895: 2. Arany műveinek ponyván való terjesztése már korábban is felvetődött, annak megvalósítása azonban szerzői jogi akadályokba ütközött (Révay 1920: 93), feltehetőleg Ferenczy is hasonló megfontolásból fogalmazta át sajátos módon a verset. A költemény cselekményének leírása a 2–4. oldalakon, a magyarázó kommentár az 5–8. oldalakon olvasható.

⁵² uo. 5–6.

⁵³ N. N. 1890.

alóli felmentés kieszközlése érdekében fordulnak a bíróhoz: a panaszosok változatos indokokat felsorolva jellemzően azért nem szeretnék iskolába járattatni a gyerekeiket, mert nem tudják gazdasági hasznukat nélkülözni, egyszerűen szükség van otthon a segítségükre. A bíró minden esetben a törvény betartására hívja fel a figyelmet, hangsúlyozva azt is, hogy ellenkező esetben büntetés vár a szülőkre.⁵⁴ Egy másik ügyben egy apa a hadkötelezettség alól szeretné felmentetni a fiát, még akár csalás és vesztegetés árán is. A kötelesség alól ez esetben sem lehet kibújni sőt, büntetésből még a szolgálati időt is megtoldják. A bíró elé került ügyek többségét különböző magánjogi jellegű ügyletekből adódó jogvita képezi. Ezek legfőbb tanulsága az, hogy a szerződések és egyéb okiratok csak a megfelelő alaki követelmények és az előírt eljárásjogi szabályok betartásával váltják ki a célzott joghatást. Különösen az adásvétel és az öröklési jog terén jellemzően felmerülő, vitás helyzeteket mutatja be az elbeszélés, gyakorlati útmutatást nyújtva ezek megelőzésére.⁵⁵ Az olvasmányban ezen túl felvetődik a jogi ismeretterjesztés egy másik lehetséges, szóbeli útja. A történet szerint a sikátori bíró és a jegyző – látva a falubeliek hivatali ügyekben való tájékozatlanságát – arra az elhatározásra jutnak, hogy népművelő felolvasásokat és magyarázó előadásokat fognak tartani a közösséget érintő, gyakoribb vitás ügyekről, annak érdekében, hogy a falusiak jobban megismerhessék és megérthessék jogaikat és kötelességeiket.⁵⁶

A köznépi ismeretterjesztés és mentalitásformálás jegyében, az állami művelődéspolitikai irányítása alatt, kifejezetten propagandacélok szolgálatában jöttek létre a hosszú 19. század utolsó évtizedeinek fent bemutatott népművelő ponyvai, amelyek egy jelentős része az éppen alakulóban lévő modern társadalom polgárainak jogtudatát és jogismeretét vette célba. Az alapjaiban megváltozó társadalmi rendszerben való eligazodást segítette számos, Ferenczy József ponyvasorozatában megjelent populáris olvasmány, amelyek a potenciális olvasóközönség elvárásait is figyelembe véve, irodalmi eszközökkel kívántak oktatni és egyúttal szórakoztatni is. A ponyvafüzetekben közzétett rövid verses és prózai elbeszélések az alapvető állampolgári jogok és kötelességek bemutatása, a jogrend, a törvények és a hatalom képviselői iránti bizalom erősítése mellett konkrét közigazgatási intézkedések, szociális intézmények és újonnan létrehozott jogszabályok bemutatására, értelmezésére és népszerűsítésére

⁵⁴ Ahogyan az egyik panaszosnak fogalmazott a bíró: „a törvényt senki kedvéért megszegnünk nem áll hatalmunkban, különösen nem szabad ezt tenni a törvény őreinek és végrehajtóinak.” Egy másik, gyerekeit az iskolából visszatartó szülőnek pedig arra vonatkozóan, hogy a törvény hatálya alól senki nem vonhatja ki magát, ekként érvelt: „Ha november 7-ig felvezetve s beiratva nem lesz [a fia], büntetés alá esik.”) uo. 4–5.

⁵⁵ Pl. ingatlan adásvétele során a telekkönyvben előzetesen tájékozódni kell az esetleges terhekről, megfelelő kötelezvényt kell szerkeszteni a jogügyletről, késlekedés nélkül be kell vezetni az adásvételt a közhiteles nyilvántartásba, öröklés esetén szintén be kell jegyeztetni a jogváltozást, az örökösök közti egyezséget, az érvényes végrendelet szerkesztésekor a tanuknak tisztában kell lenni az örökhagyó akaratával és egyforintos bélyeget kell tenni rá stb.

⁵⁶ „A bíró sajnálkozva falubelijeinek sok ügyekben való járatlanságán, a jegyzővel közösen elhatározták, miszerint téli estéken az olvasóköri körben a fenn elsorolt ügyekről népszerű felolvasást és magyarázatot fog tartani, hogy a lakosokat a felesleges fáradozásoktól és költségektől megkímélje s biróskodása idejét hasznossá és áldásossá tehesse.” uo. 8.

is alkalmasnak bizonyultak.⁵⁷ Jelen dolgozat a teljesség igénye nélkül a *Históriák, Nóták* című államilag szubvencionált ponyvasorozat néhány darabját a korabeli jogi szocializáció kontextusában értelmezte, egyúttal igyekezett a jogtudat- és jogismeret történeti kutatásának és a paraszti polgárosodás folyamatának megértéséhez hozzájárulni egy sajátos, több tudományterület irányából is kiaknázható forráscsoportot felmutatásával.

⁵⁷ A dolgozat terjedelmi korlátai miatt csak példaként említem, hogy a *Históriák, Nóták* című sorozatban többek között közérthető olvasmányok jelentek meg a népszámlálás intézményének értelmezéséről ([Ferenczy József]: *A bölcsőtől a sirig*), az 1900. évi 16. törvénycikkkel létrehozott gazdasági munkás- és cselédsegélypénztárról (Szabó Tamás: *Szerencse a szerencsétlenségben*), a tűzkár és a jégverés elleni biztosítás intézményéről ([Ferenczy József]: *Erdős Péter története vagy a kinek nem ártott sem tűz, sem jégeső*), az 1892. évi pénzügyi reformról ([Ferenczy József]: *Hogy leszünk az apró pénzzel? Vagy forint és krajczár helyett korona és fillér*), vagy az 1889-ben bevezetett, a tömegek számára az olcsó utazás lehetőségét megteremtő új vasúti zónatarifa-rendszerről ([Ferenczy József]: *A zónás atyafiak*).

Források

[DÖMÖTÖR Pál]

- [1886] *A perlekedő atyafiak. Megtörtént igaz história.* (Históriák, Nóták 4) Budapest: Méhner Vilmos.

[FERENCZY József]

- [1890] *A törvénytudó Dániel históriája.* (Históriák, Nóták 99) Budapest: Méhner Vilmos.
 [1895] *Kinek fűtyölt a fülemile? Mulatságos história.* (Históriák, Nóták 178) Budapest: Méhner Vilmos.

Garabonciás diák [SZOKOLY Viktor?]

- [1890] *Éljen a haza! Minden igaz magyar embernek való beszéd. Írta egy garabonciás diák.* (Históriák, Nóták 108) Budapest: Méhner Vilmos.

N. N.

- [1890] *A bölcs bíró, vagy a ki beveszi a jótanácsot, megment sok költséget, fáradságot.* (Históriák, Nóták 152) Budapest: Méhner Vilmos.

Vizsgálóbíró [KENEDI Géza]

- [1888] *Bognár Miska esete. Vagyis: Mire való a pénz a magyar embernek? Elbeszéli: A vizsgálóbíró maga.* (Históriák, Nóták 50) Budapest: Méhner Vilmos.

Irodalomjegyzék

ALFÖLDY Ede

- 1902 *A köznépi jogi ösmeretei.* *A Jog* 21:36. 250–251.

BOGNÁR Szabina

- 2016 *A népi jogélet kutatása Magyarországon.* Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

BOGNÁR Szabina – HOMOKI-NAGY Mária – NAGY Janka Teodóra

- 2017 *A népi jogtudat Arany János műveiben.* In Cieger András (szerk.): *„Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!” Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai.* 101–130. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Országos Széchényi Könyvtár – Universitas Kiadó.

CSÁSZTVAY Tünde

- 1997 *A halottak nem kérdeznek vissza.* In Kalla Zsuzsa (szerk.): *Kegyélet és irodalom. Kultusztörténeti tanulmányok.* (A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyvei 7) 60–68. Budapest: PIM.
 2011 *A tintakuli ára. A korai dualizmus irodalmának pénzgazdasága.* *Helikon* 57:4. 592–614.

DOMOKOS Mariann

- 2021 *„Éljen Wekerle s a polgári házasság!” Propaganda és populáris kultúra a 19. század végén.* In Nagy Janka Teodóra – Bognár Szabina – Szabó Ernő (szerk.): *Száz plusz Tíz. Jubileumi kötet.* (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 10) 221–240. Szekszárd: PTE KPVK – BTK NTI.
 2023a *„Az arany ember vagy a rongyos bankó” Valutareform a ponyván.* In Balogh Gergő – Hites Sándor – S. Laczkó András (szerk.): *Poétai ökonómiák. Költészet és gazdaság az irodalomtörténetben.* 141–162. Pécs: Verso.
 2023b *Propagandaponyvák a dualizmus kori Magyarországon. A História, Nóták a művelődés és a politika szolgálatában.* *Korall* 24:93. 73–93.

FARKAS Judit Antónia

- 2020 Állam, társadalom és könyvfogyasztás. A „jó” magyar könyvek kiadásának, vásárlásának és olvasásának serkentésére tett kísérletek a 19. század utolsó harmadában. In Farkas Judit Antónia – Gali Máté – Schwarczwölder Ádám – Ujváry Gábor (szerk.): *Veritas Évkönyv 2020*. 74–94. Budapest: Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár.

FERENCZY József

- 1891 „Magyar Mesemondó” *Néptanítók Lapja* 24:24. (márc. 25.) 209–212.

FLECK Zoltán – KISS Valéria – TÓTH Fruzsina – NEUMANN László – KENÉZ Anikó – BAJNOK Dávid

- 2017 *A jogtudat narratív értelmezése*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

GULYÁS Pál

- 1956 *Magyar írói álnév lexikon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

GELENCSÉR József

- 2014 „Őseink szokásait követtük...” (*Jogtörténet, jogi népszokás, művészet*). Székesfehérvár: Vörösmarty Társaság.

HANSÁGI Ágnes

- 2022 *Irodalmi kommunikáció és műfajiság. A Jókai-próza narrációs eljárásai a romantikától a korai modernségig*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

HOMOKI-NAGY Mária

- 2014 „Az ősiség eltörlése elvileg kimondatván”. In Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Bodnár László egyetemi tanár 70. születésnapjára* (Acta Juridica et politica) 185–197. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.

HORVÁTH Attila

- 2006 *A magyar magánjog történetének alapjai*. (Jogtörténeti értekezések 33) Budapest: Gondolat Kiadó.

- 2011 Arany János jogi esetei. In Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Nagy Tamás (szerk.): *Iustitia modellt áll. Tanulmányok a »jog és irodalom« köréből*. 25–38. Budapest: Szent István Társulat.

H. SZILÁGYI István

- 2010 *Jog – irodalom. Tanulmányok a »jog és irodalom« köréből*. Szeged: SZTE ÁJK Összehasonlító Jogi Intézet

H. SZILÁGYI István (szerk.)

- 2018 *Jogtudat-kutatások Magyarországon 1967–2017*. (Tanulmányok 42) Budapest: Pázmány Press.

KAJTÁR István

- 2000 Jog és iskola. *Iskolakultúra* 10:2. 71–82.

KISS Anna

- 2008 *Jog és irodalom. Bűnbe esett irodalmi hősök*. Budapest: Publicitas Art Media Kft.

KULCSÁR Kálmán

- 1982 A jog szerepe a viták kezelésében. In uő.: *Gazdaság, társadalom, jog*. 191–233. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

- 1997 *Jogszociológia*. Budapest: Kulturtrade Kiadó.

KUTCHINSKY, Berl

- 1979 „A jogtudat”: a jogismeret és a jogról alkotott vélemény kutatásának áttekintése. In Sajó András (szerk.): *Jog és szociológia. Válogatott tanulmányok*. 401–429. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

LENGYEL András

- 1982 Egy népművelő ponyvasorozat, a Magyar Mesemondó (1886–1904). *Magyar Könyvszemle* 98:1. 40–50.

MEZEY Barna

- 2009 Szokásjog és szokás határán: jogszokások. In Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történelemtudományok köréből*. 13–25. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- 2022 Right of the “Above” and the “Below”. On the Border of Customary Law and Custom: The Legal Customs. *Acta Ethnographica Hungarica* 67:1. 87–97.

NAGY Janka Teodóra

- 1993 A mezei rendőrségről (Jogszabály és népi jogismeret). *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 18. 237–244.

NAGY Tamás

- 2010 *Josef K. nyomában – jogról és irodalomról*-. Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor.
- 2015 „S ő levelemre városunkba jön”, avagy hány életük van a jog és irodalom kutatóknak? In Fekete Balázs – Fleck Zoltán (szerk.): *Tanulmányok a kortárs jogelméletéről*. (ELTE Jogi Kari Tudomány 28) 115–168. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- 2018 *Egy arkangyal viszontagságai. Jog, irodalom, intertextualitás Hajnóczy Péter műveiben*. Budapest: Gondolat Kiadó.

PAPP László

- 1940 Népi jogélet, népi jogismeret. *Magyar Szemle* 38:5(153). 405–408.

POGÁNY Péter

- 1978 *A magyar ponyva tüköre*. Budapest: Magyar Helikon.

RÉVAY Mór János

- 1920 A „Jó könyvek” és a népirodalom. In uő.: *Írók, könyvek, kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai I.* 90–105. Budapest: Révai.

RIXER Ádám

- 2012 Jog és szépirodalom. *Iustum Aequum Salutare* 8:2. 165–193.

SZINNYEI József

- 1893 *Magyar írók élete és munkái II.* Budapest: Hornyánszky Viktor.

TAKÁCS Lajos

- 1958 *Históriások, históriák*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

TAKÁTS József

- 2007 Arany János szokásjogi gondolkodása. In uő.: *Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*. 202–233. Budapest: Kijárat Kiadó.

TÓTH Lőrincz

1854 *Az ősiségi s egyéb birtokviszonyokat rendező 1852. november 29-ki Legf. Nyíltparancs ismertetése s magyarázata.* [Második átdolgozott s bővített kiadás] Pest: Heckenast Gusztáv.

1872 *Szemle a jogászyűlések munkássága s eredményei felett.* Pest: Eggenberger.

U.

1842 'A' mezei rendőrség' főbb szabályai. [ism.] *Athenaeum* 6/2:26. 204–205.

VESELINOVIĆ ŠULC Magdolna

1982 *A szerbhorvát népköltészet a XIX. századi magyar irodalom tükrében.* (Értekezések, monográfiák 5) Újvidék: A magyar nyelv, irodalom és hungarológiai kutatószok intézete.

VINNAI Edina

2012 Jogismeret, jogi attitűd, jogtudat. In Bencze Mátyás–Vinnai Edina (szerk.): *Jogszociológiai előadások. Egyetemi jegyzet.* 123–143. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.

VISEGRÁDY Antal

2019 A magyar jogi kultúráról. *Polgári Szemle* 15:4–6. 153–177.
<https://doi.org/10.24307/psz.2019.1211>

1997 *A jog hatékonysága.* Budapest: Unió.

WARD, Ian

1995 *Law and Literature. Possibilities and Perspectives.* Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511519260>

WHITE, James Boyd

1973 *The Legal Imagination. Studies in the Nature of Legal Thought and Expression.* Boston: Little, Brown and Company.

ZSOLDOS Ignác

1842 'A mezei rendőrség' főbb szabályai. Az 1840: IX. törvényczikkely' nyomán írta Zsoldos Ignác. Pápa: [k. n.].